

The article highlights the extremely topical issue of higher art education, namely: the preparation of music students to work with musically gifted children and the youth. From the position of activity approach it is revealed the essence of a conceptual framework; target, substantial and procedural component; effective control of the technology.

Key words: *technology, professional training, students-musicians, music talent.*

УДК 378:373.2

Рахманова О.К.,

*викладач Університетського коледжу,
аспірантка кафедри
теорії та методики музичного мистецтва
Інституту мистецтв
Київського університету імені Бориса Грінченка*

РОЗВИТОК СИНЕСТЕЗІЙНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Стаття присвячена темі актуалізації синестетичних основ естетичної свідомості в теорії і художній практиці педагогічної освіти. Виявлено, що на сучасному етапі мистецтво розвивається під дією соціокультурних реалій інформаційного суспільства, яке формується в умовах глобалізації: навчально-технічної революції, експансії масової культури, масштабної ескалації медійних форм, процесів віртуалізації суспільства і культури. Доведено, що основною тенденцією мистецтва є втілення синестезійних ідей в синтезованих художніх об'єктах, заснованих на пріоритеті візуальності, що зумовлює комплекс виразальних засобів.

Здійснено спробу науково обґрунтувати мету, завдання та характерні ознаки розвитку синестезійності молодших школярів як психолого-педагогічної проблеми мистецької освіти.

Ключові слова: *художня свідомість, синестезія, синестезійність, візуалізація, інтермодальні асоціації, полімодальне сприйняття, інтеграція.*

Вивчення структури, особливостей функціонування художньої свідомості є однією з найбільш складних і значущих проблем педагогіки, психології та мистецтвознавства. Художня свідомість являє собою результат розвитку структури людської свідомості, сукупності тілесної та емоційно-духовної сфери людини. Існує єдине смислове поле художнього, естетичного та соціокультурного буття. Однак художня свідомість володіє своїми специфічними особливостями, вона має свою динаміку розвитку, з одного боку, залежну від змін соціокультурного життя всього суспільства, а з іншого боку, реалізовується у феномені свідомості кожного окремого індивіда. Художня свідомість є універсальною категорією мистецтвознавства та естетики, що розкриває особливості самовираження людини в художньому просторі — здатності втілювати творчий задум в художніх образах, створювати твори мистецтва, сприймати творчу спадщину. Етапи розвитку художньої свідомості дозволяють виявити її міжособистісний рівень, що відбиває зміни естетичних ідеалів, норм художньої творчості та світосприйняття.

На сучасному етапі художня свідомість втрачає свої кордони, які визначилися в ході розвитку культури і стали традиційними. Розширення меж мистецтва та художньої свідомості призводить до аксіологічної невизначеності і найчастіше зовсім скасовує необхідність ціннісного компонента в художній свідомості, підпорядковуючи її критеріям практичності, масовості, комерційної рентабельності, соціального статусу. Художня свідомість поступово втрачає свої якісні характеристики, все більш зближуючись і розчиняючись в інших формах соціальної свідомості. Майбутнє педагогіки та мистецтвознавства багато в чому визначається здатністю до інтеграції, до об'єднання зусиль з іншими гуманітарними науками

щодо вирішення багатьох проблем, що знаходяться на стику наукових дисциплін.

Однією з найбільш актуальних проблем, що стоїть перед сучасною педагогікою та методикою музичного мистецтва і вимагає міждисциплінарного вивчення і узагальнення, є синестезія. Реальність її розуміння на сьогоднішній день зводиться до констатації унікальності явища. Вивчення феномену синестезії дозволяє виявити характеристики, пояснити її потенції в розвитку творчих здібностей людини. Актуальність розгляду теорії, методології та генезису синестезії підтверджується змінами в самій науці, яка знову звернулася до проблеми людини. Повернення до антропоцентризму сучасних наукових парадигм, актуалізували проблему людини, інтермодальності її сприйняття і мислення, зумовили пошук інтегративних методологій, що дозволяють зрозуміти її як цілісність.

Сплеск дослідницької уваги до проблеми синестезії обумовлений прагненням до з'ясування загальних засад в різних способах отримання знань про світ, бажанням зрозуміти, чому подібні значення можуть реалізовуватися у вербальних, графічних, пластичних, музичних формах, усвідомлення цілісної природи мислення молодших школярів, що в заключному результаті формує естетичне світосприйняття учнів.

Мета статті — обґрунтувати психолого-педагогічні особливості, характерні ознаки та сутність синестезійності молодших школярів.

Основними завданнями є наступні:

- проаналізувати стан досліджуваної проблеми в теорії та методиці музичної освіти;
- розкрити сутність поняття «синестезія», «синестезійність»;
- охарактеризувати психолого-педагогічні особливості синестезії.

Проблема синестезії у сучасній філософії, естетиці, психології, педагогіці є малодослідженою, про що свідчать труднощі у самому тлумаченні поняття «синестезія», «синестезійність». Так, Л. Виготський, Л. Маркс, М. Мерло-Понті, Р. Немов, С. Осгуд, С. Рубінштейн прийшли до висновку про те, що синестезія — це не лише самі міжчуттєві зв'язки, а й результати їх прояву в конкретних сферах — поетичних тропях міжчуттєвого змісту, кольорових та просторових образах, викликаних музикою, а також взаємозв'язках між однією із форм абстрактного творчого

мислення, що містить у собі не лише когнітивний, а й емоційно-чуттєвий акт.

Неабияке значення для вивчення феномена синестезії в галузі естетики та мистецтвознавства мають праці Б. Галеева, який відносить це явище до особливих форм невербального метафоричного мислення, пов'язаного з асоціативними процесами. Цю думку поділяють російські вчені, такі як: І. Абдулін, І. Ванечкіна, Е. Єліна, М. Зайцева, А. Жітков, Ю. Серебрякова, А. Оганов, С. Конанчук та ін. Окремі аспекти синестезійності досліджені у працях українських педагогів: Н. Лук'янець, А. Костенко, І. Руденко, О. Сарнавської, Л. Маловицької та ін. Найперспективнішими для подальших досліджень феномена синестезії можна вважати інтегративні підходи, розкриті у працях Н. Коляденко, С. Ковальнової та ін.

Теоретичну основу становлять положення загальної психології про взаємозалежний розвиток психіки та діяльності особистості (Л. Виготський, Г. Костюк, Б. Теплов та ін.); психолого-педагогічні дослідження у галузі розвивального навчання молодших школярів (Л. Божович, О. Савченко, Е. Зеленіна та ін.); дидактичні та методичні засади педагогіки мистецтва (Л. Масол, Г. Падалка, О. Олексюк, О. Рудницька, Г. Щербакова та ін.); концептуальні положення музичного навчання та виховання (Н. Гузій, О. Лобова, В. Шульгіна та ін.), розвиток художнього світогляду (К. Васильковська, О. Реброва, Ю. Сенько та інші).

Підвищення інтересу до проблеми синестезії, поява значного числа робіт, присвячених вивченню різних форм синестезійності, які проявляються, насамперед, у художній культурі, вказує на необхідність переходу від накопичення та осмислення наукового досвіду до виявлення концептуальних засад, без вивчення яких неможливе теоретичне обґрунтування специфіки синестезії, визначення її значення і ролі в сучасній науці. Особливість синестезії полягає в тому, що це явище проявляється в художній культурі, насамперед, як тенденція синтезу та інтеграції різних видів мистецтва, появу в мистецтві нових синтетичних форм, що призводить до становлення принципово нового типу культури. В той же час, синестезія — це психічний феномен, властивий людині в тій чи іншій мірі. Саме тому інтерес до синестезії проявляється в різних областях науки: філософії, психології, педагогіці, лінгвістиці і літературознавстві, мистецтвознавстві та естетиці. В даний час окреслилася

наступна тенденція розвитку проблеми синестезії — виходячи за межі інтересів окремих наук, перетинаючи кордони різних синтетичних мистецтв, дана проблема поступово стає загальноестетичною.

Сучасні дослідження О. Сарнавської та Л. Маловицької дозволяють встановити, що синестезія — не тільки психічний феномен, але і художній засіб, що формує естетичне зміст твору мистецтва. Важливо відзначити, що феномен синестезії розкриває одночасно і сенс, і значення твору мистецтва, укладаючи в собі семантичну множинність його інтерпретацій, символічну суть його поетики, виявляючи одночасно стиль і прийоми як виразні засоби конкретного твору. Таким чином, синестезія є однією з головних естетичних характеристик творів мистецтва.

Перспективною у вивченні художньо-творчого процесу постає проблема впливу синестезії на естетичний розвиток молодших школярів. Поняття *синестезії* є фундаментом образного мислення, тобто лежить в основі і художньої творчості, і художнього сприйняття учнів.

Основним завданням художньо-естетичного розвитку молодших школярів виступає виховання активного ставлення до естетичних явищ дійсності та мистецтва; цілеспрямоване та систематизоване формування навичок естетичного сприймання та оцінної діяльності; стимулювання та актуалізація творчого потенціалу і вдосконалення практичних знань, умінь та навичок в галузі мистецтва, розвиток прагнення до творчої саморегуляції у різних видах художньої діяльності.

Звідси, виникає потреба виділити поняття *синестезійність молодших школярів*, яке є функціональною системою, та виявляється у творчій активності особистості в галузі музичної діяльності. Вона зумовлена рівнем розвитку природних задатків та здібностей учнів, особливостями чуттєвого сприймання, інтелектуальною активністю, інтересами, внутрішніми потребами та творчою ініціативою у їх взаємодії.

В науково-дослідній літературі поняття синестезія і синестезійність нерідко вживаються як взаємозамінні. Синестезія, будучи психічним механізмом, в той же час, визначає «продукти» синестезації: тропи (синестезійні метафори, порівняння), результати системних контактів («синестезія мистецтв»). Термін синестезійність,

насамперед характеризує результати участі міжчуттєвих зв'язків у формуванні художніх образів, разом з тим може бути використаний для формулювання психічних процесів (синестезійні відчуження, сприйняття, мислення, синестезійний механізм асоціювання, синестезійні здібності) [2, 96]. У даному дослідженні базовим є трактування синестезії як психічного механізму міжчуттєвих асоціацій. Під терміном синестезійність, ми розуміємо системну властивість невербального художнього мислення, яка визначається наявністю інтермодальних асоціацій і проявляється не тільки в опредмечених художніх образах, а й на інших етапах творчого процесу.

Молодший шкільний вік — сензитивний період для формування духовної культури, бо саме тут закладається підґрунтя для етичних знань, переконань та ряду інших необхідних передумов розвитку духовного потенціалу людини. Концепція полімодального сприйняття молодших школярів засобами синестезії, обґрунтовує нові можливості для розвитку творчих здібностей як інтегративної якості особистості, що включає мотивацію творчості, сприйняття, мислення та уяви учнів. Принцип інтеграції відповідає психічній та фізіологічній природі дитини, сутності самого мистецтва як суспільного явища в його зв'язках із усіма аспектами багатогранного світу [4, 16].

Синестезія, або співвідчуття, викликана інтеграцією мистецтв, має на меті створення передумов для різнобічного розгляду певного об'єкта, поняття, явища, збагачення уяви та розвитку світосприйняття. Міжсенсорні асоціації, які виникають у суб'єкта внаслідок взаємовпливу візуальних, слухових та інших образів мистецтва зумовлюються інтегративною природою конкретно-чуттєвого осягнення їх художнього смислу. Найбільш яскраво синестезія виражена засобами художньої літератури, особливо поезії, яка стимулює фантазію в цілому: слово активізує візуальні й слухові параметри сприймання образу. Для мистецтва живопису, статичного за своєю формою, також характерна синестезійність: художник передає динаміку зорових образів засобами мазка (текстури), композиції, і, як наслідок, картина «звучить». Внутрішня синестезійність значною мірою притаманна й музиці. Найчастіше сенсорна інтеграція звукових образів пов'язана з «візуалізацією» музики, яка має здатність передавати пластику, рух, колір, світло тощо, адже асоціативні відчуття людини спираються на її життєвий

досвід, у якому звукове невіддільне від інших відчуттів у цілісному сприйнятті.

Синестезія (*грец.* Synaesthesia — «співвідчуття», «одночасне відчуття») — явище, що відбиває інтегративний характер свідомості, єдності його особистісних і соціокультурних компонентів, взаємозв'язок тілесності (перцептивної сфери) — психіки (образно-емоційної сфери) — розуму (мовлення, мислення) — соціуму (соціокультурного контексту синестезійного сприйняття), при якому тілесність є не тільки базою, первинним етапом усього взаємопов'язаного процесу, а й доповнюється моделлю зворотного процесу зумовленості, підготовленості перцептивних реакцій «апріорними» судженнями, залежними від соціального досвіду, ментальних настанов та настрою людини [3, 87].

Синестезія є втілення принципу емпіричного холізму, прояви початкової вродженої цілісності, синкрезиса сенсорних систем в процесі обробки інформації і відображення цих відповідностей у мовній та художній формі. Синестезія є різновидом когнітивної здібності, бере активну участь у процесах семантизації та концептуалізації мови, вона є найважливішою складовою чуттєвого, на базі якого формуються когнітивні потенції художнього досвіду, що відрізняється органічністю і цілісністю, неподільністю відчуття і розуміння.

Синестезійними характеристиками володіють універсальні художньо-естетичні категорії і поняття, такі як: простір, тло, фактура, фігура (рельєф), лінійність і мальовничість, тектонічність і атектонічність, ясність і неясність, забарвлення, основний акорд (звукової або кольорової синестезії). Вивчення механізму змісту освіти дозволяє зробити висновок про наявність психосемантичного еквівалента сенсорної інформації. Синестезія є потужним механізмом формування художнього образу на основі міжзнакових і міжсеміотичних переходів і відображає зв'язок між елементами вербальних і невербальних (візуальної, аудіальної, кінестетичної) систем.

Синестезія є системною властивістю свідомості, що характеризується наявністю перцептивної ідентичності та перцептивної взаємодії в процесі обробки інформації, в процесі мислення, при якому ступінь генетико-фізіологічної схильності опосередковується уподобаннями соціуму, мірою творчої активності особистості.

Отже, на основі аналізу наведених вище науково-педагогічних, психологічних та мистецтвознавчих досліджень ми розглядаємо синестезійність молодших школярів як якість особистості, що має такі системні характеристики:

- цілісність, полімодальність та інтермодальність, що відображають синкретизм емоційно-перцептивної сфери, динамізм процесів змісту освіти;

- індивідуальність: синестезійність обумовлена унікальним для кожного індивіда поєднанням психофізіологічних відчуттів, переживань, уявлень;

- взаємозв'язок і взаємозумовленість різних компонентів свідомості (синестезія пов'язана з розвиненістю емоційно-перцептивної сфери, активізацією інтуїції, мислення, пам'яті, волі), когнітивної: синестезія є глибинною властивістю художньої свідомості, на базі якої формуються когнітивні потенції художнього досвіду, що відрізняється органічністю, цілісністю, неподільністю;

- креативність: здатність мистецтва створювати складні художні образи, які потребують вирішення складної творчої задачі інтерпретації, розгадування сенсу визначає специфіку сприйняття, синестезійного за своєю природою;

- історичність: якість проявляється в обумовленості процесу зміни синестезійних концепцій соціокультурних парадигм;

- функціональність: застосування синестезійних форм у мистецтві сприяє посиленню комунікативних функцій художніх об'єктів; актуалізація синестезійних властивостей художньої свідомості сприяє розвитку у людини здатності створення і сприйняття мовних концептів, гармонізації психіки і мислення, здійсненню процесу самовідчуття — самопізнання — світорозуміння на основі полімодальності і цілісності;

- синергізм: застосування синестезійних ідей, концепцій і форм у мистецтві наділяє художні образи особливою силою впливу; спрямованість на кінцеву мету — вдосконалення свідомості.

Мистецтво у синестезії являє собою систему творчого відображення реальності в художніх образах, в якій фундаментальними системними властивостями художнього мислення та сприйняття є синестезійність. Художня практика застосування синтетичних форм і теоретичне обґрунтування спільності мистецтв свідчить про те, що синестезійний аспект художнього мислення

та естетичного сприйняття визначає провідні тенденції мистецтва, змінюється лише ступінь теоретичної рефлексії і координати відліку для синестезійних концепцій.

Реалізуючись найбільш активно в художній практиці, синестезія як системна властивість художньої свідомості сприяє більш глибокому проникненню тих духовно-моральних ідей, які несе в собі мистецтво, сприяє вдосконаленню особистості, розвитку її моральних основ.

Узагальнюючи результати теоретичного аналізу, синестезійність молодших школярів можемо розглядати як:

- специфічну форму взаємодії у цілісній системі людської чуттєвості;
- гармонійний спосіб пізнання світу;
- прояв «сутнісних сил» дитини, що виявляються у сфері її соціальної практики, і перш за все, у творчій діяльності.

Отже, синестезійність проявляється в емоційному стані людини, обумовленому впливом зовнішніх подразників — музики, слова, кольору та ін. Слухачі входять у відповідний емоційний стан, що проявляється у вегетативних зрушеннях і психічних функціях.

Психологічні особливості розвитку синестезійності в учнів на навчальних заняттях з музики полягають в наступному: синестезія проявляється на різних рівнях нервової системи учнів (відчуття, емоції, мова) і в процесі розвитку її прояви з неінтенсивними взаємозв'язками звуку-стану-кольору-образу змінюються інтенсивними міжчуттєвими синтезами. Розвиток синестезії формує такі властивості особистості, як синестезійне налаштування на звучання музичного твору, адекватне сприйняття змісту музики і саморегулювання емоційного стану.

У процесі педагогічної діяльності синестезію можна контролювати. Успішний розвиток синестезійності в ході навчальних занять залежить від поєднання прийомів: слухання музики з одночасним використанням кольорового зображення її настрою, темпу, ритму, форми і тональності звучання; вправи на метафоричне позначення відповідностей кольору і звуку. Поєднання малювання і мовних вправ сприяє безпідставному входженню в стан синестезії. Розвиток синестезійності відбувається рівномірно у дітей з різними проявами активності поведінки. Координування стану учнів і організація занять з урахуванням фактів впливу музики на психологічні

особливості дозволяють педагогам формувати динамічні стереотипи і закріплювати у дітей стійкість міжчуттєвих синтезів, що сприяють формуванню значних властивостей особистості учня, розвивають музичні здібності та формують світосприйняття.

ДЖЕРЕЛА

1. Галеев Б.М. Человек, искусство, техника (проблема синестезии в искусстве) / Б.М. Галеев. — Казань, 1987. — 264 с.
2. Зайцева М.Л. Синестезийное восприятие искусства: теория, методология, генезис : монография [Текст] / М.Л. Зайцева. — М. : Издательство МГУКИ, 2012. — 401 с. (24,80/24,80).
3. Зеленина Е.О. Синестезия как проблема педагогики музыкального воспитания и образования: развитие слухо-зрительных интермодальных ассоциаций. — СПб. : Астерион, 2010, (февраль). — 174 с. (11 п.л.).
4. Масол Л.М. Методика навчання у початковій школі : [посібник для вчителів] / Л.М. Масол, О.В. Гайдамака, Е.В. Белкіна, О.В. Калініченко, І.В. Руденко. — Х. : Веста : Видавництво «Ранок», 2006 — 256 с.
5. Лукьянец, Н.Г. Интеграция цвета и музыки в цветомузыку, её восприятие / Н.Г. Лукьянец // Наука Костанай : КИиЭУ. — 2006. — С. 62–64.

Статья посвящена теме актуализации синтетических основ эстетического сознания в теории и художественной практике педагогического образования. Выявлено, что на современном этапе искусство развивается под действием социокультурных реалий информационного общества, которое формируется в условиях глобализации: учебно-технической революции, экспансии массовой культуры, масштабной эскалации медийных форм, процессов виртуализации общества и культуры. Доказано, что основной тенденцией искусства является воплощение синестезийных идей в синтезированных художественных объектах, основанных на приоритете визуальности, что приводит комплекс выразительных средств.

Предпринята попытка научно обосновать цель, задачи и характерные признаки развития

синестезийности младших школьников как психолого-педагогической проблемы художественного образования.

Ключевые слова: *художественное сознание, синестезия, синестезийность, визуализация, интермодальные ассоциации, полимодальные восприятия, интеграция.*

The article proves the objectives, goals and characteristic signs of synesthesia development as a psychological and educational problem in artistic education in primary school. It has been detected, that contemporary art development depends on realities of information society that is forming in terms of globalization: training-technical revolution, expansy of popular culture, escalation of media forms, processes virtualization of society and culture. It is proved that the main trend of art is the embodiment of synesthesia ideas in synthesized art objects based on the primacy of the visual, which operates the complex means of expression. It is made an attempt to scientifically justify the purpose, goals and the main features of synesthesia development of junior schoolchildren as psychological and pedagogical problems of arts education.

Key words: *artistic consciousness, synesthesia, visualization, intermodal association, polymodal perception, integration.*